

Postoje občanů k politice v roce 1968

Z dosud nepublikovaného demoskopického výzkumu Mlynářova týmu

Za určité liberalizace na konci Novotného éry se u nás proti stalinskému dogmatismu začaly stále více prosazovat společenské vědy. Tak např. byly s velkým ohlasem přijaty publikace Richtova týmu k problematice vědeckotechnické revoluce, početný Machoninův tým analyzoval výsledky rozsáhlého sociologického výzkumu sociálního složení populace a dokončoval podrobné dílo o československé společnosti. Vyčerpávající šetření státní správy zpracovával kolektiv vedený D. Šmejcem. Vedle těchto týmů se scházel i při Ústavu pro politické vědy ÚV KSČ další kolektiv k problematice Národní fronty a voleb, s nímž spolupracoval i D. Šmejce. Podobně se L. Brokl podílel na řešení problematiky sociální stratifikace v Machoninově týmu a zajišťoval efektivní návaznost na další tým ČSAV, který vznikl jako Mezioborový výzkumný tým při Ústavu státu a práva ČSAV, vedený Z. Mlynářem. Tento tým se ovšem v té době nemohl jmenovat jinak než Rozvoj politického systému socialistické společnosti. Na počátku obrodného procesu to E. Goldstücker charakterizoval takto: „Rezignovat na vedoucí úlohu strany a vypovědět přátelství se Sovětským svazem by znamenalo vyklidit ring komukoli a čemukoli. Zbývá tedy dát těmto pojmům nový obsah“. Koneckonců dosud živé historické zkušenosti našich národů, zvláště po Mnichovu dostatečně zdůvodňovaly novou poválečnou orientaci. Jako ostatní týmy i tento výzkum ovšem výrazně překračoval rámce oficiálního dogmatického marxismu.

Na teoretické činnosti Mlynářova týmu se podílelo na 150 pracovníků nejrůznějšího zaměření. K dvacetičlennému jádru týmu patřili mj. K. Bertelmann, L. Brokl, J. Fibich, I. Fišera, Zd. Jičínský, P. Pithart a F. Šamalík.

Je tomu více než 30 let, kdy byl po delších přípravách v květnu 1968 uskutečněn demoskopický výzkum *Postoj občanů k politice*. Realizoval jej pro Mlynářův tým Ústav pro výzkum veřejného mínění ČSAV. Šlo o to zabývat se mj. dosud tabuizovanými tématy, např. jaká je po 20 letech totality demokratická úroveň populace, zda je možné udržet monopolní postavení jediné politické strany, jakou roli hraje veřejné mínění atp.

Již nastolení takových otázek, o nichž se v týmu na základě zpracovaných studií širou diskutovalo, nebylo ovšem bez rizika. Z obavy, aby odpůrci reformem předčasně nezabránili jeho realizaci, nemohly být přípravy výzkumu publikovány.

Zvlášť pečlivě byly připravovány otázky pro demoskopický dotazník. Po dlouhých diskusích mezi demoskopy, vedenými zkušeným Č. Adamcem a sociology a po pilotážích bylo dohodnuto, že meritorní otázky, aby bylo možné měřit též intenzitu postojů, budou formulovány jako zavřené při aplikaci pětistupňových škál. Zde a při přípravě podrobných identifikačních otázek se uplatnil zvláště J. Linhart.

Po vyhodnocení předběžného průzkumu byly do terénního šetření v květnu 1968 zapojeny obě tazatelské sítě ÚVVM, tj. na 500 dobrovolných spolupracovníků ústavu (vzájemná konfrontace výsledků obou sítí byla jednou z kontrol validity zjišťování). Tazatelé vyplnili na území celého státu podle určených kvót s občany staršími 18 let přes 3500 dotazníků. Zakódované údaje pak byly sumarizovány na počítači. Dotazníky v české, slovenské i maďarské řeči obsahovaly 30 meritorních zavřených otázek a zvlášť podrobné identifikační znaky respondentů. Šlo o to analyzovat odpovědi nejen podle

věku, pohlaví, vzdělání, bydliště a jeho velikosti, ale i dle sociální skupiny, zaměstnání a postavení v něm, politické aktivity či pasivity dotázaných, příjmů a dalších údajů o způsobu jejich života.

Při neobvykle velkém množství dotazníků se kódování a jeho kontroly i sumarizace protáhly na řadu týdnů. V té době však již byl Zdeněk Mlynář pověřen funkcí tajemníka ÚV KSČ a na sledování počítačového zpracování, natož na analýzu výsledků mu již před 21. srpnem nezbývalo mnoho času. V dramatických dnech po vpádu vojsk pak Zd. Mlynář brzy odešel z politiky (do Entomologického oddělení Národního muzea). Po vypracování projektu výzkumu a dotazníku se nescházel ani tým. V ÚVVM ČSAV bylo zpracování dotazníků překvapivě svěřeno dvojici nově přijatých pracovníků, kteří po srpnu rychle opět odešli. Mnohé nasvědčuje tomu, že i při maximální snaze Zd. Mlynáře o utajení výzkumu (i proto, aby jej někdo ještě před analýzami neoznačil za protistranický) směřovaly záhy poznatky i „jinam“. Tyto aktuální problémy nepochybně vzbudily pozornost StB a zřejmě i KGB. Je možné, že prvé výsledky, k nimž měli přístup jen zmínění dva pracovníci, ovlivnily na počátku léta 1968 i opatření nejvyšších politických míst.

Za dramatické situace po 21. srpnu byly ohroženy životy nejangažovanějších činitelů. Zatímco ÚVVM se zaměřil na sledování nejaktuálnějších problémů populace, sám Zd. Mlynář zřejmě ani nebyl schopen soustředit se na vědecké analýzy a nechtěl za dané situace ohrožovat své spolupracovníky.

Nicméně byly některé výzkumné náměty uplatněny již v návrhu Akčního programu KSČ. V normalizačním období se žel všechny doklady z výzkumu ztratily, o své materiály pak Mlynář přišel zvláště v souvislosti s emigrací. Proto nebylo dosud z výzkumu nic publikováno. Teprve v roce 1997 se v soukromém archivu (po zrušení ÚVVM utajeném před normalizátory) našly dva balíky zakódovaných dotazníků, tj. třetina celého výběrového souboru. Z nich byly dvěma pracovníky bývalého ÚVVM ručně „vyčárkovány“ aspoň nejzajímavější odpovědi ze 400 náhodně vybraných českých a 200 slovenských dotazníků.

Tak se podařilo získat aspoň ilustrativní obraz zachovaných výsledků. Porovnáním se složením tehdejší dospělé populace se zjistilo, že struktura tohoto výběru 600 respondentů se odlišuje podle pohlaví, věku, sociálních skupin i bydliště jen do 3-4 %. Pouze vzdělání respondentů je podstatně odlišné.

Níže uvedené dílčí poznatky ovšem nejsou pro celou populaci dostatečně reprezentativní. Přesto i s ohledem na památku nedávno zesnulého Zdeňka Mlynáře (s nímž pro jeho nemoc žel nebylo již možné tuto stat' konzultovat) považuji za možné tento přehled *částečných* zjištění výzkumu publikovat. Teprve počítačová analýza nalezených 1200 dotazníků umožní zpracování validnějších výsledků.

Přehled poznatků ze 600 v roce 1997 zpracovaných dotazníků

Dosti *jednoznačně* vyzněly odpovědi na otázky o odměňování podle kvality práce, u práva na politickou stávku, u názorů na soukromí a na občanské svobody. V podstatě demokratické postoje tu více než čtyřikrát převážily nad opačnými názory.

- Mínění, že „odměňování za vykonanou práci by mělo být závislé na společenské důležitosti práce a její kvalitě“, vyslovené 75 % dotázaných, bylo 4,6krát četnější než názor, že „za socialismu se máme mít všichni stejně dobře“.
- Názor, aby „občané v naší socialistické republice hájili svá občanská práva třeba i stávkou“, byl jmenován 4krát častěji (60 % dotázaných) než odpověď označující to za ne-

správné či rozhodně nesprávné, přičemž se tentokrát celá čtvrtina dotázaných přímo pro stávkou nebo proti ní nerozhodla.

U těchto odpovědí se projeví větší rozdíly podle území i pohlaví dotázaných (tab. 1).

Tabulka 1. Odpovědi na otázku „Hájit svá občanská práva třeba i stávkou“ (v %)

	všichni	v českých krajích	z toho na Slovensku	muži	ženy
rozhodně nesprávné	6	4	10	5	7
nesprávné	9	8	11	9	9
někdy správné, někdy ne	22	24	19	21	24
správné	28	29	25	25	31
rozhodně správné	32	33	29	38	25
neví	3	2	6	2	4

- 70 % respondentů se vyslovilo proti „společenskému odsuzování občanů, kteří se nechtějí zapojit do veřejného života a raději se věnují soukromí a rodině“. Bylo to dokonce 5krát častěji než opačné mínění.

Přitom proti odsuzování těch, kdo se raději věnují soukromí a rodině se vyslovovaly častěji ženy (79 %) než muži (64 %); pro bylo jen 7 % žen a 19 % mužů. Odpovědi „nevím“ tvořily jediné procento.

- Názor, že je „nesprávné, aby státní orgány, uznají-li to za vhodné, omezily svobodu tisku, projevu, právo shromažďovací“ (vyslovený 62 % dotázaných) převážil 4,5krát nad možností státního omezování svobod; 21 % respondentů bylo „někdy pro, někdy proti“.

I zde území i pohlaví dotázaných odpovědi diferencovalo (tab. 2):

Tabulka 2. Odpovědi na otázku „Omezování svobody tisku, projevu i práva shromažďovacího státními orgány“ (v %)

	všichni	v českých krajích	z toho na Slovensku	muži	ženy
rozhodně nesprávné	42	49	28	48	36
spíše nesprávné	21	18	25	20	21
někdy ano, někdy ne	21	22	20	18	25
spíše správné	7	6	9	7	7
rozhodně správné	7	4	14	7	8
neví	2	1	4	0	3

Názory proti rovnostářství, ale i proti zasahování do soukromí, proti omezování základních občanských svobod, ale pro jejich obhajobu třeba i stávkou byly na jaře 1968 tedy jednoznačně rozšířené, větší nebylo ani procento váhajících. Totalitní názory tu vůbec nedominovaly. Dodejme, že podle závěrečných otázek asi 45 % respondentů uvedlo, že „lidé na otázky dotazníku odpovídají pravdivě a bez obav“ (asi 35 % bylo odpovědí „jen někteří“), že odpovídají „s obavami“ pak 15 % a „ne pravdivě“ 10 %.

Oproti této skupině dosti jednoznačných názorů veřejnosti na jaře 1968 nebylo mínění u mnohých dalších problémů tak vykrytalizované. Sami výzkumníci museli ovšem

při formulaci všech otázek dotazníku respektovat i silně působící ideologické stereotypy (např. o nezpochybnitelném socialismu, o vedoucí roli KSČ apod.), kdy veřejnost často bez uvažování některé „fráze“ akceptovala. Navíc bylo nutné neprovokovat netaktickou formulací mocenský zájem SSSR.

Názory na vedoucí úlohu KSČ

Tabulka 3. Odpovědi na otázku „Vedoucí silou při provádění demokratizace života v naší republice je KSČ. Podle Vašeho názoru byla by zaručena demokratizace důslednější, kdyby zde kromě KSČ byly ještě jiné vlivné politické strany?“ (v %)

	všichni	v českých krajích	z toho na Slovensku	muži	ženy
rozhodně ano	31	47	18	37	24
spíše ano	28	20	22	27	29
ani ano, ani ne	8	7	10	7	9
spíše ne	13	11	18	14	12
rozhodně ne	9	5	17	8	10
neví	11	10	15	7	16

Tabulka 4. Odpovědi na otázku „Souhlasíte nebo nesouhlasíte s tím, aby v naší republice vedle KSČ (KSS) byly i jiné politické strany, které by s ní mohly soutěžit o hlasy občanů ve volbách a tím získat vládní moc?“ (v %)

	všichni	z toho v českých krajích	na Slovensku
rozhodně a spíše souhlasím	66	73	52
nic by se tím nezměnilo	9	7	11
rozhodně a spíše nesouhlasím	19	16	27
neví	6	4	10

Můžeme tedy usuzovat, že nejméně 60 % dotázaných v květnu 1968 se již nějak od vedoucí role KSČ distancovalo, zastánci jejího mocenského monopolu netvořili globálně víc než pětinu (na Slovensku čtvrtinu).

K míře tolerance s jinými, i protisocialistickými názory

Tabulka 5. Odpovědi na otázku „Skupina osob, která chce prosadit a uspokojit své zájmy a potřeby, se rozhodne založit samostatnou organizaci (spolek). Je správné nebo nesprávné povolit jim to?“ (v %)

	všichni	z toho v českých krajích	na Slovensku
je to rozhodně a spíše správné	45	50	35
záleží na tom, co chtějí prosadit	41	42	39
je to rozhodně a spíše nesprávné	10	5	18
neví	4	3	8

Při silnější skupině odpovědí „Záleží na tom, co chtějí“ převážil souhlas 4,5krát (v českých krajích dokonce 10krát, na Slovensku jen dvakrát). U dalších „tolerančních“ otázek se již difference podle území neprojevily.

Tabulka 6. Odpovědi na otázku „Kdyby se u nás projevíly některé názory, které by vystupovaly proti socialistickému charakteru našeho státu, bylo by správné nebo nesprávné, aby je státní orgány umlčely?“ (v %)

	všichni
bylo by to rozhodně a spíše nesprávné	48
záleží na tom, kdo by je hlásal	24
bylo by to rozhodně a spíše správné	24
neví	4

Tabulka 7. Odpovědi na otázku „Považujete za správné nebo nesprávné, aby bylo možné veřejně hlásat i jiné než socialistické názory?“ (v %)

	všichni
rozhodně a spíše za správné	44
záleží na tom, kdo by je hlásal	26
rozhodně a spíše za nesprávné	25
neví	5

Tabulka 8. Odpovědi na otázku „Někteří lidé dnes říkají, že by se mělo zakročit proti těm osobám, které nesouhlasí s demokratizačním procesem u nás. Souhlasíte nebo nesouhlasíte s tímto názorem?“ (v %)

	všichni
rozhodně a spíše nesouhlasím	40
záleží na okolnostech	33
rozhodně a spíše souhlasím	22
neví	5

Tabulka 9. Odpovědi na otázku „Je správné, aby v politice byla jedna linie závazná pro všechny, nebo je správné, aby mezi sebou soupeřilo několik skupin, každá s vlastní linií?“ (v %)

	z toho		
	všichni	v českých krajích	na Slovensku
v každém případě by měla být			
jedna závazná linie	25	21	34
záleží na tom, co která linie chce	25	25	24
v žádném případě nemusí být jen jedna	44	50	31
neví	6	4	11

Nesouhlas s jinými názory kolísá od 10 po 25 % a byl u „protisocialistických“ výraznější. Tolerance byla sice asi dvakrát častější než opak, ovšem při dosti četných nevyhraněných názorech.

Zasahování politiky do života

Pokud jde o zasahování *politiky* do života, a to i do soukromého, pokusili se výzkumníci zjistit názory několika otázkami právě proto, že tu po únoru 1948 došlo k nemalým deformacím (pojem politika nebyl v dotazníku blíže definován, vycházelo se z obecného či povědomého chápání). Demokratické názory tu víc než dvojnásobně převážily nad opačným míněním, zvláště u politického myšlení.

Tabulka 10. Odpovědi na otázku „Domníváte se, že politika má právo zasahovat do všech oblastí společenského života?“ (v %)

	všichni
rozhodně a spíše nemá	51
někdy má, někdy nemá	30
rozhodně a spíše má	15
neví	4

Relativně větší „odstup“ od politiky naznačily u další otázky odpovědi ze Slovenska a od žen (tab. 11):

Tabulka 11. Odpovědi na otázku „Myslíte, že se Vás politika nějak osobně dotýká?“ (v %)

	všichni	v českých krajích	z toho na Slovensku	muži	ženy
rozhodně a spíše ano	49	54	38	59	40
někdy ano, někdy ne	25	23	29	26	25
rozhodně a spíše ne	22	18	30	13	29
neví	4	5	3	2	6

Tabulka 12. Odpovědi na otázku „Jak by se mělo určovat, co je socialistické a co ne – formou diskuse nebo úředním rozhodnutím?“ (v %)

	všichni	v českých krajích	z toho na Slovensku
(zásadně) formou diskuse	65	70	55
formou diskuse i úředním rozhodnutím	20	20	21
(zásadně) úředním rozhodnutím	8	5	14
neví	7	5	10

Další otázky

Další otázky výzkumu naznačily méně vykrystalizované názory na uplatnění se menšinových názorů a na osobní iniciativu u angažovanosti (ta se setkala s relativně nejslabším porozuměním).

Tabulka 13. Odpověď na otázku „Považujete za správné, aby se menšina, i když je přesvědčena o správnosti svého názoru, podrobila rozhodnutí většiny a přestala se snažit o jeho prosazení?“ (v %)

	všichni
rozhodně a spíše ne	38
někdy ano, někdy ne	28
rozhodně a spíše ano	29
neví	5

Tabulka 14. Odpovědi na otázku „Souhlasíte nebo nesouhlasíte s tím, aby měl každý občan možnost veřejně se ucházet o funkci poslance národního výboru nebo Národního shromáždění, aniž by byl někým navržen?“ (v %)

	všichni
rozhodně a spíše souhlasím	39
někdy ano, někdy ne	17
rozhodně a spíše nesouhlasím	38
neví	6

Dotázaní měli též možnost vyjádřit své pochybnosti o možnosti posoudit *složitosti života* (tab. 15) a proklamovat svou statečnost při *veřejném vystupování* (tab. 16).

Tabulka 15. Odpovědi na otázku „Myslíte si, že je správné tvrzení: dnes se svět mění tak rychle a je tak složitý, že často lze jen s obtížemi rozhodnout, která pravidla občanského a společenského života máme považovat za správná?“ (v %)

	všichni
rozhodně a spíše správné	29
někdy ano, někdy ne	31
rozhodně a spíše nesprávné	26
neví	14

Tabulka 16. Odpovědi na otázku „Považujete za účelné vystoupit veřejně na schůzi proti názoru, se kterým vnitřně nesouhlasíte?“ (v %)

	všichni
rozhodně a spíše ano	62
někdy ano, někdy ne	22
rozhodně a spíše ne	12
neví	4

Jen asi čtvrtina dotázaných nespatovala větší obtíže při rozhodování o životě společnosti. Výrazná většina se v květnu 1968 zřejmě zbavila obav otevřeně vyslovovat své názory.

Závěrem

Jaké tedy asi bylo podle neúplných výsledků demoskopického výzkumu politického systému v květnu 1968 mínění o současných problémech?

- A) Víceméně vyhraněné byly názory dotázaných na diferencované odměňování, na právo na stávku, na to, aby stát nezasahoval do soukromí, na nezbytnost respektovat občanské svobody, na uvolnění společenského života od totalitních zásahů a na svobodu tisku.
- B) *Převážně demokratická hodnotová orientace* se projevila (i přes některé dobově poplatné formulace otázek) i u dalších oblastí politického života:
- * souhlas s existencí i jiných vlivných stran vedle KSČ, s kterou by měly soutěžit;
 - * tolerance i k protisocialistickým názorům a k jejich nositelům;
 - * menšina by se neměla vždy podrobit rozhodnutí většiny;
 - * nesouhlas s jen jedinou závaznou linií;
 - * nesouhlas s vměšováním politiky do života (byť si polovina dotázaných byla vědoma, že se jich politika „nějak osobně týká“).
- C) O *některých nových problémech* ještě *mínění vykrystalizované nebylo*. Např. o volném zakládání samostatných zájmových organizací, o tom, zda by se občan sám měl ucházet o zvolení do funkcí. Na druhé straně nechybělo většině sebevědomí, pokládali za účelné na schůzi vystoupit proti názorům, s nimiž nesouhlasí.
- D) O víceméně *demokratické orientaci většiny dotázaných* (o naivitě?) svědčí i to, že nepochybovali o upřímnosti při odpovědích na politické otázky dotazníku i to, že jen osmina akcentovala obavy veřejně se vyslovit. Kruté probuzení z převažujících optimistických očekávání dalšího demokratického vývoje i v obrozené vedení pak přinesla okupace a normalizace.

Tak jako u většiny demoskopických šetření v období Pražského jara projevil se i tentokrát až podstatný rozdíl v názorech české a slovenské veřejnosti i u dotázaných žen. Slovenští respondenti byli zřetelně „socialističtější“, obrodný proces se tu evidentně vyvíjel pomaleji. I ženy byly často rezervovanější a méně informované či zainteresované. Hlubší analýzu postojů veřejnosti umožní až počítačové zpracování odpovědí podle všech dvaceti velmi podrobných identifikačních znaků dotázaných, dotované na rok 1999 Grantovou agenturou ČR.

I tyto dílčí výsledky naznačují, že v atmosféře velkých, až naivních očekávání na jaře 1968 převažovala demokratická hodnotová orientace a důvěra v možnost obrody československé společnosti. Nezviklaly je zkušenosti z dvaceti let totality. Tím víc je třeba litovat, že pozitivní proces, otvírající perspektivy dalšího demokratického i ekonomického vývoje, byl tak záhy a tvrdě zmařen.

*Josef Bečvář,
bývalý pracovník Ústavu pro výzkum veřejného mínění ČSAV*

Sociologický časopis

ROČNÍK XXXV – 1999

Šéfredaktor:

Miloš Havelka

Redakční rada:

Ivo Bayer, Lubomír Brokl, Jiří Buriánek, Michal Illner, Jiří Kabele, Vladimír Krivý, Petr Matějů, Ivo Možný, Jiří Musil, Miroslav Novák, Miloslav Petrusek, Ladislav Rabušic, Jan Sedláček, Jadwiga Šanderová, Ilja Šrubař, Jiří Večerník

Výkonná redaktorka:

Jitka Stehlíková

Adresa redakce:

Jilská 1, 110 00 Praha 1

Telefon: (02) 22 22 17 61

Fax: (02) 22 22 01 43

E-mail: sreview@soc.cas.cz

© Sociologický ústav AV ČR, Praha

ISSN 0038-0288